

COVID-19 PANDEMİSİNİN TURİZM ESNAFINA ETKİLERİ: MARMARİS ÖRNEĞİ

The Effects of The Covid-19 Pandemic on Tourism Small Businesses: The Case of Marmaris

Funda VARNACI UZUN

Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Aksaray-Türkiye
fundavarnaci@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-4915-9894

(Teslim: 7 Nisan 2022; Düzeltme: 4 Mayıs 2022; Kabul: 16 Mayıs 2022)
(Received: April 7, 2022; Revised: May 4, 2022; Accepted: May 16, 2022)

Abstract

With the outbreak of the Covid-19 pandemic, many countries in the world have taken measures to restrict human mobility and especially to stop international travel. The measures taken by countries to prevent the spread of the disease have led to the termination of demand for tourism in all countries. The decrease in tourism demand also directly affects the tourism-related sectors. In the current study, it is aimed to evaluate the opinions of small-scale businesses, who directly and only earn income from tourism in Marmaris, on the economic effects of the Covid-19 pandemic.

The study employed the qualitative research method. The study group consists of shop owners selling imitation brand textile products and souvenir shop owners serving tourism in Marmaris. The semi-structured interview form was used to collect data. In the analysis of the collected interview data, content analysis was used.

As a result of the analysis, four different themes were determined as economic situation, tourism, administration and views about 2021. On the basis of the opinions expressed by the shop owners, it was determined that the biggest impact of the pandemic occurred in the economic field. In the centre of Marmaris, tourism activities are generally carried out for foreign tourists. In particular, the fact that the shop owners interviewed do not sell a product group that can appeal to domestic tourists causes them to be more deeply affected by the crises experienced in international tourism.

Keywords: Pandemic, Covid-19, Tourism, Small Business, Marmaris

Öz

Covid-19 pandemisinin ortaya çıkışıyla Dünya'daki pek çok ülke insan hareketliliğini kısıtlama ve özellikle ülkeler arası seyahatleri durdurma önlemine başlamıştır. Ülkelerin hastalığın yayılmasını önlemek üzere aldığı önlemler tüm ülkelerde uluslararası turizm talebinin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Turizm taleplerindeki azalma da doğrudan turizmle ilgili sektörleri etkilemektedir. Bu çalışmada da, Marmaris'te doğrudan ve sadece turizmden gelir elde eden küçük esnafın Covid-19 pandemisinin ekonomik etkilerine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışma grubunu, Marmaris'te turizme yönelik hizmet veren taklit marka tekstil ürünleri satan dükkan sahipleri ve hediyelik eşya dükkanı sahipleri tercih edilmiştir. Çalışmada, veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler içerik analizi ile değerlendirilmiştir.

Değerlendirmeler sonucunda, ekonomik durum, turizm, yönetim ve 2021 yılı görüşleri şeklinde dört farklı tema belirlenmiştir. Esnafın görüşleri doğrultusunda pandeminin en büyük etkisinin ekonomik anlamda olduğu tespit edilmiştir. Marmaris'in merkezinde turizm faaliyetleri genellikle yabancı turistlere yönelik olarak gerçekleşmektedir. Özellikle görüşülen esnafın yerli turistlere hitap edebilecek bir ürün grubunun satışını yapmaması dış turizmde yaşanan krizlerden daha derin olarak etkilenmesine neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Covid-19, Turizm, Küçük Esnaf, Marmaris

1. GİRİŞ

Ekonomik anlamda krizler, ekonomik faaliyet gösteren bir organizasyonun faaliyetlerini aksatan, hem finansal hem de itibar anlamında tehdit oluşturan ani ve beklenmedik olaylardır (Alves ve diğerleri, 2020). Depremler, sel, kuraklık, savaşlar, terör saldırıları, salgın hastalıklar ekonomiyi etkileyen önemli ve beklenmedik olaylardır (Papanikos, 2020).

İlk olarak 2019 yılı Aralık ayında, Çin'in Hubei eyaletine bağlı Wuhan şehrinde tespit edilen ve kısa sürede pandemiye dönüşen Covid-19 dünyada daha önce yaşanan krizlere göre çok daha karmaşıktır (Alves ve diğerleri, 2020). Hastalığın salgın hâline gelmesi tüm ülkeleri çeşitli önlemler almaya zorlamıştır. Dünyadaki pek çok ülke insan hareketliliğini kısıtlama ve özellikle ülkeler arası seyahatleri durdurma önlemine başvurmuştur. Ülkeler sınırlarını zorunlu hâller dışında kapatmış, tüm uluslararası uçuşlarını durdurmuştur (İnce, 2020). Ülkelerin hastalığın yayılmasını durdurmak üzere aldığı önlemler pek çok ülkede ekonomik krizi beraberinde getirmiştir. Covid-19 pandemisi sosyal fobi, işsizlik, tedarik zincirinin bozulması, borsa çöküşleri, ekonomik kilitlenme ve küreselleşmeden uzaklaşma dâhil olmak üzere her düzeyde önemli sosyal ve ekonomik sorunlar yaratmıştır (Alves ve diğerleri, 2020). Covid-19 pandemisi tüm dünyaya beklenmedik bir hızla yayılması milyonlarca kişiyi etkilemiştir. Pek çok ülkenin ekonomisi sert bir düşüşe geçmiş ve finansal kriz yaşamaya başlamıştır. Üretim sektörleri, ülkelerin kısıtlamaları sebebiyle ticaret zincirlerinin kırılmasını takiben hammadde sıkıntısı, ihracat siparişlerinin iptali ve nakliye kesintileri ile karşı karşıya kalmıştır. Tüm dünyada inşaat, otomotiv, kişisel hizmetler, restoranlar, ulaşım, giyim gibi tüm sektörlerde aktif işletme sayılarında düşüşler yaşanmıştır (Kalogiannidis, 2020).

Covid-19 ile birlikte gelen önlemler ve değişimler turizm sektöründe derin ve uzun vadeli yapısal ve dönüşümsel değişikliklere yol açabilecek niteliktedir. Covid-19'un dünya turizmi üzerindeki etkileri tahminlerin çok üzerinde ve uluslararası boyutta gerçekleşmektedir (Sigala, 2020). Sınırların kapatılması, yolcu gemilerinin demirlenmesi, hava filolarının durması, oteller, restoranlar ve tüm turistik yerlerin kapatılması ile dünya turizmi durma noktasına gelmiştir (Zenker & Kock, 2020). Ülkelerin turist girişi çıkışlarını engellemiş olması, ülkelerin dış ticaret gelirlerinde büyük kayıplara neden olmaktadır, ayrıca turizm sektöründeki işten çıkarmaların oranı daha önce benzeri görülmemiş şekilde gerçekleşmektedir. 2020 yılında uluslararası turist hareketliliğinde %74'lük düşüş yaşanmıştır. Yaklaşık 1.3 trilyon dolar

turizm gelirlerinde azalma görülürken, turizmle doğrudan ilgili 100-120 milyon kadar iş risk altında kalmıştır (UNWTO, 2022). Ayrıca, turizmle doğrudan ilişkili küçük sektörlerde de ekonomik kriz daha etkili olmuştur. Uluslararası seyahatlerin azalması havayolu denizyolu firmalarını etkilediği gibi araç kiralama, transfer hizmetleri veren firmalar gibi yerel düzeydeki seyahat sektörünü de etkilemiştir (Kalogiannidis, 2020; Sharma & Nicolau, 2020). COVID-19'un ekonomik etkileri, yiyecek-içecek firmaları, küçük ölçekli konaklama tesisleri dâhil olmak üzere turizm endüstrisindeki küçük işletmeler için endişe verici bir ortam yaratmıştır (Abhari ve diğerleri, 2021). Turizmde hizmet veren küçük işletmeler turizmin kırılgan yapısı içinde krizlere karşı en savunmasız durumda olanlardır (Ntounis ve diğerleri, 2022). Pandemiyle birlikte oluşan kriz ortamında turizm odaklı hizmet veren küçük işletmeler, bir başka deyişle küçük esnafın kapalı kaldıkları süreyi atlatabilmeleri için sahip oldukları nakit genellikle yetersiz kalmıştır (Kalogiannidis, 2020). Bu süreçte, krize ilişkin bir kurtulma planı oluşturamayan ya da değişime ayak uydurabilecek yeni uygulamalar geliştirmeyi başaramayan işletmeler tamamen kapanmak zorunda kalmışlardır (Sobaih ve diğerleri, 2021). Bir kısmı da dükkân kiralalarını ödememe, çalışanları işten çıkarma ya da çalışan maliyetlerini düşürmek için güvencesiz işçi çalıştırma gibi önlemlere başvurmuştur (Kalogiannidis, 2020). Pandeminin görünen etkisi çalışanlar üzerinde çok hissedilmiş olmakla birlikte, aslında doğrudan etki çeşitli büyüklüklerdeki işletmeler, esnaf ve zanaatkarlar gibi işyeri sahipleri üzerinde görülmüştür. İşyeri kapanan, faaliyetlerini durduran ya da ara veren işyerleri bu durumdan etkilenmiş ve kriz yönetimini gerçekleştiremeyen, krize dayanamayan işyerlerinde çalışanlar da işsiz kalmışlardır (Balcı & Çetin, 2020).

Bazı küçük işletmeler ise kriz ortamına hızlı adaptasyon sağlayarak, yeni pazarlama stratejileri geliştirmiş ve internet üzerinden satışlara başlamıştır (Cihangir & Demirhan, 2021). Ancak, turizm işletmeleri turizm bölgelerindeki turizmi yeniden canlandırmak ve destinasyonların imajlarını yenilemek için çeşitli girişimlerde bulunmalarına rağmen, turizm daha çok yüz yüze gerçekleştirilen bir eylem olduğu için turizmdeki küçük esnafın internet satışları gibi yenilikçi uygulamalar geliştirmesi çok mümkün olamamaktadır (Moreno-Luna ve diğerleri, 2021). Tüm bunların yanında, dünyadaki pek çok ülke küçük esnafa yönelik çeşitli destekler sağlamıştır. Turizmde hizmet veren küçük işletmelerin bir kısmı da bu desteklerden yararlanmış (Sobaih ve diğerleri, 2021). Türkiye'de de pandeminin ilk dönemlerinde hükümet tarafından küçük esnafa yönelik çeşitli destek paketleri açıklanmıştır. Bu destek paketlerinde öne

çıkan çıkanlar arasında işletmelerin ödemekte olduğu kredilerinin ötelenmesi, esnaflara kamu bankalarından çeşitli kredi imkânları verilmesi, kredi ödemelerindeki gecikmelere faiz uygulanmaması, esnaflara üç ay süreyle kira desteği verilmesi gibi önlemler yer almıştır (Soylu, 2020). Kiracı olan esnafın mülk sahibi tarafından bu süreçte mülkten çıkarılamaması da alınan önlemler arasındadır. Küçük işletmeler için kısa çalışma ödeneği, asgari çalışma desteği gibi destekler sağlanmıştır (Balcı & Çetin, 2020b). Çalışanlarını işten çıkarmayan firmalara ise düşük faizli kredi imkânları verilmiştir (Nakiboğlu & Işık, 2020).

Pandeminin ilk ortaya çıktığı ve kısa süreli etkilerinin hissedildiği dönemde açıklanan ve uygulamaya konulan destek paketlerinin devam eden süreçte devamlılığı sağlanamamıştır. Özellikle turizmin Türkiye'nin en önemli dış ticaret getirilerinin başında bir sektör olduğu göz önünde bulundurulursa, turizmde krize karşı önlemlerin uzun vadeli bir planlamaya ve devamlılığa ihtiyacı olduğu aşikârdır (Yüksek & Kalyoncu, 2021). Bununla birlikte, andemi sürecinde sağlanmaya çalışılan desteklerden her sektör ve her esnaf aynı ölçüde yararlanamamıştır. Esnafa kredi verilmesi ve kredilerdeki ötelemeye kamu bankaları dışında az sayıda özel banka katılım göstermiştir. Bu sebeple, pek çok küçük esnaf kredi öteleme desteğinden yararlanamamıştır. Turizm sektöründe de, seyahat firmalarının erken ödeme, ön ödeme, avans gibi ödemeleri geri istemesiyle kredi ihtiyacı ortaya çıkan turizm işletmelerinin ekonomik sıkıntıları giderilememiştir (Demir ve diğerleri, 2020).

1.1. İlgili literatür

Covid-19 pandemisiyle birlikte dünyada yaşanan değişim ve bu durumun turizm faaliyetleri ve turizm sektöründeki ekonomik etkileri, hızlı bir şekilde hissedilmeye başlamıştır. Bu etkilere ilişkin çalışmalar da literatürde hızla yer almaya başlamıştır. Bu alanda yapılan çalışmalardan bazıları şu şekildedir:

Acar (2020), çalışmasında pandeminin turizm faaliyetleri üzerindeki mevcut ve gelecek dönemlerdeki muhtemel etkilerinin tespit edilmesini amaçlamıştır. Bu çalışma kapsamında, Dünya Sağlık Örgütüne (WHO) ait resmî web sitesinde sürekli güncellenen ve anlık olarak paylaşılan veriler ve talimatlar doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada, yeni koronavirüsün ülke ekonomilerinde etkileri uzun süre hissedilebilecek türden zararlar oluşturacağı ve turizm sektörünün de bu zararlardan olumsuz bir şekilde etkileneceği vurgulanmıştır (Acar, 2020). Literatürdeki diğer bazı çalışmalarda, pandeminin ülkelerin ekonomileri üzerindeki etkileri (Ahmad ve diğerleri, 2020) ve pandeminin turizm üzerindeki etkileri (Atay, 2020) değerlendirilmiştir.

Altınay Özdemir (2020) çalışmasında, Covid-19 pandemisi sonrasında alınan önlemlerle turizm sektöründe yaşanacak muhtemel senaryolardan bahsetmektedir (Altınay Özdemir, 2020). Bahar ve Çelik İlal (2020) tarafından yapılan çalışmada, Covid-19 pandemisinin turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkileri kavramsal olarak ortaya konulmaktadır. Çalışmada öncelikle daha önce yaşanmış olan krizlerin turizme etkileri üzerinde durulmuştur ve ekonomik verilerle Covid-19 pandemisinin turizme yönelik olası etkileri değerlendirilmiştir (Bahar & Çelik İlal, 2020). Çıtak & Çalış (2020), yaptıkları çalışmada, pandeminin Türkiye turizmüne finansal etkilerini konu edinmiştir.

Gössling ve diğerleri, (2020) yaptıkları çalışmada, pandemi, turizm ve küresel değişim konularının Covid-19 kapsamında hızlı bir değerlendirmesini gerçekleştirmişlerdir. Bunun yanında, Covid-19'un etkileri, daha önceki pandemi ve diğer küresel kriz türleriyle karşılaştırılmaktadır.

Kıvılcım (2020), tarafından yürütülen çalışmada, Covid-19 pandemisiyle ilgili genel bilgilere yer verilmiş, Covid-19'un turizm sektörüne etkileri ele alınmış ve Covid-19 sonrası turizm sektöründe meydana gelebilecek muhtemel değişimler ve yenilikler hakkında öngörülerde bulunulmuştur. Çalışmada, turizm sektöründe artık yeni bir dönemin başlayacağı, temassız dijital işlemler, sosyal mesafeli turlar ve izole tatillerin ön planda olacağı düşüncesi ifade edilmiştir. Özaltın Türker (2020)'nin yaptığı araştırmada pandeminin turizm sektörü üzerindeki olası etkilerinin, akademik bir perspektifle değerlendirilmesi amacıyla Türkiye'de turizm alanında eğitim veren öğretim üyeleri ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Literatürdeki bir başka çalışmada, Çin'in Makao Özel İdari Bölgesi'nde otel ve konaklama, toptan ve perakende, emlak, özel eğitim, profesyonel hizmet ve yiyecek ve içecek gibi sektörleri kapsayan altı küçük işletme özelinde küçük işletmelerin pandeminin yarattığı kriz ortamında hayatta kalma stratejileri belirlenmeye çalışılmıştır. Az sayıda küçük işletmenin kriz planı ve stratejisi olduğu tespit edilmiştir (Alves ve diğerleri, 2020). Bir diğer çalışmada ise, COVID-19'un küçük konaklama tesisleri, küçük restoranlar gibi küçük turizm işletmelerinin dayanıklılıkları üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çalışmada ayrıca, küçük turizm işletmelerinin dayanıklılıkları, performansları ve sürdürülebilir turizm gelişimi arasındaki karşılıklı ilişkileri incelemek için bir model oluşturulmuştur (Sobaih ve diğerleri, 2021). Papanikos (2020) çalışmasında, Avrupa destinasyonlarının uluslararası ön rezervasyonlarına ilişkin bilgilere dayanarak, pandeminin uluslararası

Yunan turizm gelirleri üzerindeki ekonomik etkisini incelerken; Bayat (2020), COVID-19'un Türkiye'deki turizm sektörüne ve otel işletmelerine etkilerini değerlendirmektedir. Literatürde yapılan çalışmalar arasında; pandeminin, Malezya'daki yiyecek ve içecek, turizm ve konaklama endüstrisindeki küçük işletmeler üzerindeki ekonomik etkilerini (Abhari ve diğerleri, 2021) ve Fethiye'de pandemisinin turistik hizmet sağlayan konaklama işletmelerine olan etkisini değerlendiren (Doğru & Koçak, 2021) çalışmalar da bulunmaktadır.

Literatürde; pandeminin Türkiye'de turizm sektörü üzerindeki gelişimini ortaya koymak, etkisini analiz etmek ve sonuçlarını değerlendirme amaçlı olarak turizm alanında havayolu işletmeleri, otel işletmeleri, tur operatörleri ve seyahat acentaları, yat ve tekne işletmeleri, yiyecek-içecek işletmelerinin üst düzey yöneticileri/sahiplerinin görüşlerinin alındığı (Demir ve diğerleri, 2020) ve Marmaris'te faaliyet gösteren yat turizmi işletmelerinin Covid-19 pandeminden etkilenme sürecini yat işletmecilerinin görüşleri doğrultusunda değerlendiren (Bilgiçli & Yıldırğan, 2020) çalışmalar da yer almaktadır.

Küçük işletmeler ve küçük esnafın pandemiden etkilenme sürecine yönelik olarak da literatürde; İngiltere kasabalarındaki küçük turizm işletmelerinin dayanıklılığının değerlendirildiği (Ntounis ve diğerleri, 2022); Bitlis esnafının pandeminin yarattığı ekonomik krizden etkilenme sürecinin ortaya konulduğu (İnce, 2020) ve Türkiye'deki küçük ve orta boy işletme (KOBİ) sahiplerinin pandeminin ekonomik etkileri ile ilgili görüşlerinin belirlendiği (Nakiboğlu & Işık, 2020) çalışmalar da bulunmaktadır.

Covid-19 pandemisinin ortaya çıkışı ile pandeminin etkilerine yönelik olarak çeşitli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı salgınların etkileri ve bu pandeminin olası etkileri üzerine kavramsal bilgileri içermektedir. Pandeminin ilerleyen dönemlerinde ise, alanda yapılan, çeşitli grupların görüşlerinin alındığı çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır. Literatürde de belirtildiği gibi pandemiden en fazla etkilenen sektörlerin başında turizm gelmektedir. Turizm taleplerindeki azalma da doğrudan turizmle ilgili sektörleri etkilemektedir. Bu çalışmada da, Marmaris'te doğrudan ve sadece turizmden gelir elde eden küçük esnafın Covid-19 pandemisinin ekonomik etkilerine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

1.2. Çalışma alanı: Marmaris

Marmaris, Türkiye'nin güneybatı ucunda Muğla ili sınırları içinde bulunan 95.849 nüfuslu turistik bir ilçedir. Marmaris'in kuzeyinde Ula, doğusunda Köyceğiz, güneyinde ve batısında Akdeniz

bulunmaktadır. İlçenin büyük bir kısmını kaplayan tepelikler, denize dik olarak uzanarak kıyıda dar düzlükler meydana getirmektedir. Sıcak ve kurak yazları, ılık ve yağışlı kışları ile tipik Akdeniz ikliminin egemen olduğu Marmaris'te dağların uzanışına bağlı olarak kış aylarında yağış miktarı oldukça fazladır. Yaz sıcaklık değerlerinin ve deniz suyu sıcaklığının yüksek olması, güneşlenme süresinin uzunluğu ve bulutluluk oranının düşüklüğü Marmaris'te kıyı turizminin gelişmesinin başlıca sebeplerinden biridir. Ayrıca, dağların uzanışına bağlı olarak Marmaris kıyılarının girintili çıkıntılı yapısı Marmaris'te kıyı turizmi ile birlikte yat turizminin de gelişimini sağlamıştır (Doğaner, 2001).

1970'lere kadar tarım, arıcılık ve balıkçılıkla geçimini sağlayan küçük bir kasaba görünümündeki Marmaris'te ilk turizm yatırımları 1971 yılında Turizm Bankası tarafından tamamlanan Marmaris (Turban) Tatil Köyü ile başlamıştır. 1988 yılına kadar tek büyük turizm yatırımı olan Turban Tatil Köyü'nden sonra 1988 yılında Altınyunus Tatil Köyü hizmete açılmıştır. Daha sonraki yıllarda Türkiye'de turizme yapılan yatırımların ve teşviklerin de artmasıyla Marmaris'te sınırlı alanda yapılan turizm faaliyetleri alansal olarak yayılış göstermiştir. Günümüzde Marmaris'te, Armutalan, Beldibi ve İçmeler mahallelerini de tamamen kaplayacak şekilde yoğun bir turistik yapılaşma bulunmaktadır. Marmaris kent merkezinde, Armutalan ve Beldibi mahallelerinde daha çok ikinci konutlar, pansiyon ve apart tipindeki yapılar bulunmaktadır. Beş ve dört yıldızlı lüks oteller ise, daha çok İçmeler ve Siteler mahallelerinde sahil boyunca yer almaktadır. 2020 yılı itibarıyla Marmaris'te işletme belgeli olarak 3 adet Tatil Köyü, 18 adet beş yıldızlı otel, 23 adet dört yıldızlı otel, 33 adet üç yıldızlı otel, 10 adet 2 yıldızlı otel, 25 adet apart otel bulunmaktadır (Muğla İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü, 2022).

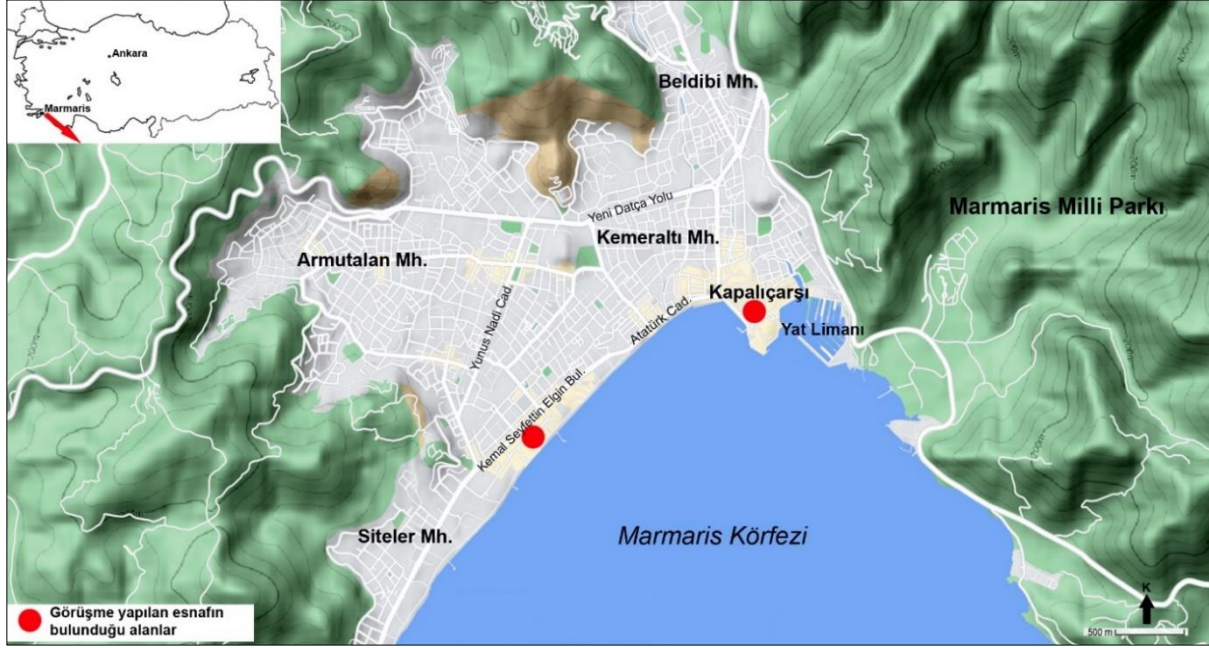
Marmaris merkezi deniz-kum-güneş üçlüsüne bağlı olarak gelişme gösteren ve daha çok dış turizme hizmet veren bir kitle turizmi destinasyonudur. Marmaris'in köylerinin kırsal turizm ve tarım turizmi potansiyeli olmasına rağmen buralar da, turistik ürün çeşitliliğinde zayıf kalmakta ve kitle turizmine bağımlılığını devam ettirmektedir.

Marmaris'i ziyaret eden turistlerin toplamı içinde yabancı turistler daha fazla paya sahiptir. 2000 yılında Marmaris'e gelen yabancı ziyaretçilerin payı %45 civarında, 2009 yılında bu oran %76'ya yükselmiştir (Südaş, 2012).

Marmaris'e giriş yapan yabancı turistlerin belirlenmesinde Dalaman Havalimanı ve Marmaris Limanı kayıtları incelenmiştir. Dalaman Havalimanı'ndan giriş yapanların tamamı Marmaris

destinasyonuna ulaşmamaktadır. Ancak, Marmaris’de en yakın havalimanı olması sebebiyle genel durum hakkında fikir vermektedir. 2019 ve 2020 yıllarında Dalaman Havalimanı ve Marmaris Limanı’ndan giriş yapan yabancı turistlerin aylara göre dağılımını içeren tablo incelendiğinde, 2020 yılında turist talebindeki

dramatik düşüş net olarak görülmektedir. Türkiye’de ilk vakaların görüldüğü Mart ayından itibaren gelen turist sayıları çok ani olarak düşüş göstermiştir (Tablo 1). Bu durumda pandemi sebebiyle sınır kapılarının zorunlu haller dışında kapalı olması etkili olmuştur.

Şekil 1- Marmaris ilçe merkezi haritası

Figure 1- Map of Marmaris town

Tablo 1- Dalaman Havalimanı ve Marmaris Limanı’ndan giriş yapan yabancı turistlerin yıllara göre değişimi (2019-2020-2021)

Table 1- The change of foreign tourist arrivals in Marmaris by years (2019-2020-2021)

Yıllar	2019		2020		2021	
Giriş kapıları	Dalaman Havalimanı	Marmaris Limanı	Dalaman Havalimanı	Marmaris Limanı	Dalaman Havalimanı	Marmaris Limanı
Aylar						
Ocak	1.159	779	209	1.105	100	21
Şubat	958	778	1.505	821	48	197
Mart	5.798	2.626	697	1.201	924	82
Nisan	89.348	6.660	883	216	2.025	142
Mayıs	233.915	22.051	0	18	17.286	178
Haziran	289.482	23.113	942	854	37.102	3.054
Temmuz	326.745	26.611	32.922	82	103.364	8.823
Ağustos	327.495	37.412	159.867	291	103.316	17.512
Eylül	275.044	28.691	184.227	167	112.783	11.466
Ekim	145.622	15.971	46.834	370	104.461	11.475
Kasım	2.652	8.481	1.450	204	2.396	5.269
Aralık	380	5.593	36	456	35	391
Toplam	1.698.608	178.766	429.572	5785	483.840	58.610

Kaynak. Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022.

Tablo 2- 2020 ve 2021 yıllarında Dalaman Havalimanı ve Marmaris Limanı'ndan giriş yapan yabancı turistlerin ilk beş ülkeye göre dağılımı
 Table 2- Distribution of foreign tourists coming to Marmaris in 2020-2021 according to the top five countries

	Giriş kapıları	Dalaman Havalimanı	Marmaris Limanı	Toplam
2020	Ülkeler			
	İngiltere	252.496	165	252.661
	Rusya Federasyonu	82.837	146	82.983
	Ukrayna	60.523	146	60.669
	Almanya	7.973	59	8.032
	İrlanda	4.160	7	4167
2021	Giriş kapıları			
	Ülkeler			
	Rusya Federasyonu	191.440	923	192.363
	Ukrayna	128.688	1.268	129.956
	İngiltere	52.617	4.717	57.334
	Almanya	41.217	2.142	43.359
	Lübnan	9.419	48	9.467

Kaynak. Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022.

2021 yılı tablosu incelendiğinde de, pandeminin etkilerinin devam etmesi, bazı ülkelerin Türkiye'ye ziyaretleri sınırlamış olması sebebiyle yine turist girişlerinin düşük olduğu görülmektedir. 2021 yılında yabancı turist girişlerinde Mayıs ayında hareketlenme başlamış, Temmuz, Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında yüksek seyretmiştir. Ancak, yaz aylarında giriş yapan turist sayıları 2019 yılı ile karşılaştırıldığında yaklaşık %70'lik bir azalma olduğu göze çarpmaktadır. Toplam turist sayılarında da, 2021 yılında 2020 yılına göre %24'lük bir artış gerçekleşmiştir (Tablo 1).

Marmaris'e gelen turistlerin geldikleri ülkelere göre dağılışı incelendiğinde, 2020 yılında gelen ziyaretçilerin büyük kısmının İngiltere, Rusya ve Ukrayna'dan olduğu görülmektedir (Tablo 2). Bunun nedeni, Türkiye'nin turizm gelirine olan bağımlılığı sebebiyle normalleşme hareketlerini hızla gerçekleştirmiş olması, güvenli turizm politikasıyla uluslararası turist akışına açılmış olmasıdır. Diğer Akdeniz ülkelerinin kapılarını kapalı tutuyor olması da, Türkiye'nin önemli bir destinasyon haline gelmesini sağlamıştır. Ancak, 2021 yılında gelen turistlerin milliyetlerine göre dağılımı incelendiğinde ilk sırada Rusya Federasyonu, ikinci sırada ise Ukrayna'dan gelenler olduğu görülmektedir. İngiltere'nin 2021 yılında üçüncü sıraya düşmesinin sebebi, İngiltere hükümetinin Eylül 2021 sonuna kadar Türkiye'yi pandemi açısından kırmızı listede kabul etmiş olması ve vatandaşlarının seyahatlerine izin vermemiş olmasıdır. Nitekim İngiltere vatandaşlarına seyahate izin verdiği tarihten itibaren İngilizlerin Marmaris'i ziyareti yine yoğun şekilde gerçekleşmiştir. 2021 Ekim ayında Marmaris'e giriş yapan toplam yabancı turist sayısı 61.384 iken, bu

sayının 46.677'sini İngilizler oluşturmuştur (Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022). Lübnanlı yabancı turistlerin Marmaris'i tatil destinasyonu olarak tercih etmesi de, pandemi öncesi başlayan ve talebin gittikçe artış gösterdiği bir durumdur.

1980'li yılların sonlarından itibaren Marmaris'te turizmin hızla gelişmesine bağlı olarak ekonomik faaliyet alanları da, turizmle ilişkili olarak şekillenmiş ve gelişme göstermiştir. İlçede çok sayıda konaklama tesisi, yeme-içme mekânı, yerel ulaşım firması, kara ve deniz tur operatörü, su sporu firmaları, giyim mağazası, hediyeleşme eşya dükkânı, mobilyacı, kuaför, market turizme bağlı olarak gelişmiş ve sayıca artmıştır. Turizme hizmet eden bu faaliyet alanları içinden bu çalışmada turistlere yönelik faaliyet gösteren küçük esnaf çalışma grubu olarak seçilmiştir. Küçük esnaftan da, Marmaris'te mekânsal olarak birbirine yakın olarak konumlanmış olan ve turizm sezonu olmadığı dönemde açık olmayan taklit marka ürünlerin satıldığı giyim dükkânları ile hediyeleşme eşya dükkânları seçilmiştir.

Bu dükkânlar, pandemi öncesi süreçte yabancı turist ziyaretlerinin başladığı Mart ayından, yabancı turist ziyaretlerinin bittiği Ekim sonuna kadar açık kalan, yerli turistlerin ya da yerel halkın çok fazla tercih etmediği, genellikle yabancı turistlerin tercih ettiği küçük işletmelerdir.

Marmaris'in merkezinde bulunan Kapalı Çarşı'nın tamamında yan yana ve Siteler mahallesinde Kemal Seyfettin Elgin Bulvarı ve Cumhuriyet Bulvarı boyunca yan yana olarak şekilde konumlanmışlardır (Fotoğraf 1, Fotoğraf 2, Şekil 1).

Fotoğraf 1- Kapalı Çarşı'daki giyim dükkânlarından görünüm, Marmaris (Kaynak: Yazar; 03.09.2020)
Photo 1- View from clothing shops in Grand Bazaar (Photo by Author, Sep. 3, 2020)

Fotoğraf 2- Siteler'deki giyim dükkânlarından görünüm, Marmaris (Kaynak: Yazar; 02.09.2020)
Photo 2- Views from clothing shops in Siteler (Photo by Author, Sep. 2, 2020)

2. YÖNTEM

Nitel araştırma yöntemi kullanılan bu çalışma, Marmaris'te turizm sektöründe yer alan esnaf üzerine gerçekleştirilmiştir. Marmaris'in bir turizm kenti olması, bu kentte yer alan tüm esnafı aynı zamanda turizm esnafı konumuna getirmektedir. Ancak, bu çalışmada sadece turizmin aktif olduğu aylarda açık olan, yerli halkın tercih etmediği, sadece turistlere yönelik satış yapan, taklit marka tekstil ürünleri satan

dükkân sahipleri ve hediyelik eşya dükkânı sahipleri tercih edilmiştir. Tercih edilen esnaf turistik hareketlerin durumundan doğrudan etkilenen ve farklı kazanç alternatifleri olmayan esnaf grubudur.

Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Görüşmeler, 2020 Ağustos-Eylül aylarında 27 kişiyle gerçekleştirilmiştir. Pandeminin etkilerinin devam ediyor olması sebebiyle de, 2021 Ağustos ayında 8 kişiyle daha görüşülmüştür. Görüşmeler, gönüllülük

esasına dayalı olarak yüz yüze gerçekleştirilmiş ve 20 ile 40 dakika arasında sürmüştür. Görüşmecilere, pandeminin kendilerini ne yönde etkilediği, Marmaris turizmüne etkileri, olumsuz etkileri bertaraf etmek için aldıkları önlemler, dükkân kiralaları, sezon açılışı, yerli turistlere yönelik düşünceleri ile ilgili sorular yöneltilmiştir. Görüşmenin seyrine göre sorular geliştirilmiştir. Görüşmeciler izin vermediği için ses ve video kaydı yapılamamış, not tutulmuştur.

Görüşmelerden elde edilen verilerin değerlendirilmesinde Nvivo 10.0 programı kullanılmıştır. Veriler, içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Veriler, görüşmecilerin vurguladıkları konulara göre temalar altında toplanarak kodlanmıştır. Oluşturulan temalar proje haritaları şeklinde şematize edilerek sunulmuştur. Her bir temaya ilişkin kodlanma sıklıkları da, şema üzerinde gösterilmiştir. Ayrıca, kodlamalara ilişkin değerlendirmeler yapılırken görüşmelerden doğrudan alıntılar da yapılarak bulgular desteklenmiştir.

Çalışma, Aksaray Üniversitesi, İnsan Araştırmaları Etik Kurulu, 21.10.2020 tarih, 09 sayılı toplantı ve 2020/34 karar no'lu etik kurul kararı uyarınca, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak gerçekleştirilmiştir.

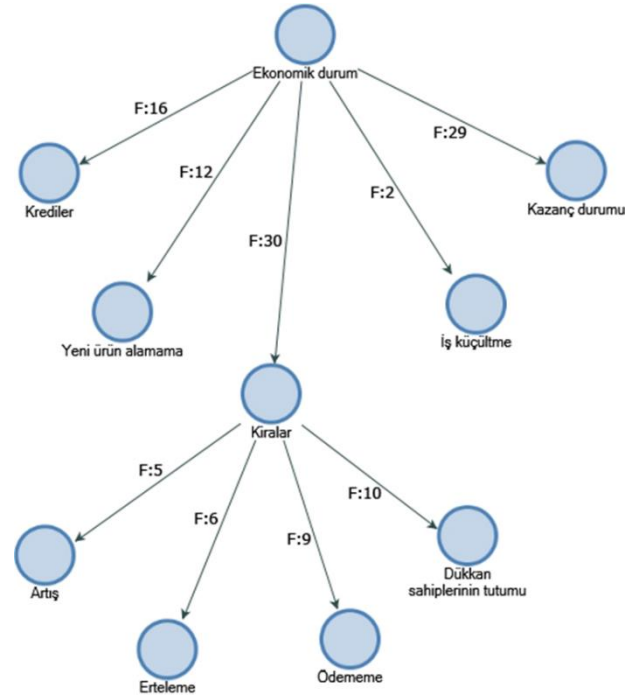
3. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde Marmaris turizm esnafı ile yapılan görüşmelerden elde edilen bulgulara yer verilecektir. Çalışma kapsamında farklı dönemlerde 35 kişi ile görüşülmüştür. Görüşülen bireylerin tamamı erkektir. Yaşları 25-65 arasında değişmektedir.

Görüşmeler nitel analiz tekniklerinden içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler sonucunda, 2020 yılındaki görüşmelerden ekonomik durum, turizm, yönetim temaları oluşturulurken, sonraki yıl için 2021 yılı görüşleri şeklinde toplam dört farklı tema belirlenmiştir.

Pandeminin ilk yılına ait ekonomik durum teması altında, krediler, yeni ürün alamama, kiralar, iş küçültme ve kazanç durumu kodları belirlenmiştir (Şekil 2).

Krediler kodu görüşmeciler tarafından 16 defa dile getirilmiştir (Şekil 2). Bu kod altında esnaf pandemiyle birlikte düşen kazançlarına geçici çözüm olarak bankalardan kredi çekme şeklinde çözüm bulduklarını belirtmişlerdir. Ancak bir kısmı, kredilerin geri ödemesi ile ilgili kaygılarından da bahsetmişlerdir. Bu konu ile ilgili görüşmecilerin görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

Şekil 2- Ekonomik durum temasına ait şema

Figure 2- Scheme of the economic situation theme

“Ertelemeli kredi çektim, ödeyemezsem, borç alırım, tefecilere giderim.” Kapalı çarşı, giyim dükkânı 40 yaş

“Önceden kredim var diye yeni kredi de vermiyorlar. Esnaf çok sıkıntılı bu süreçte.” Kapalı çarşı, hediyelik eşya, 60 yaş

“Çekleri ödemek için 100 bin TL kredi çektim. Kışın geçinebilmek için bir daha kredi çekeceğim herhalde. Ama nasıl öderiz bilmiyorum, ödeyemeyiz sanırım.” Siteler, giyim dükkânı, 32 yaş

Görüşmecilerin ekonomik durum teması altında, 30 defa ile en fazla fikir belirttikleri konu dükkân kiralalarıyla ilgilidir. Görüşmecilerin dükkân kiralalarıyla ilgili görüşleri, kiraların artışı, kiraları erteleme, kirayı ödeyememe ve dükkân sahiplerinin tutumu şeklinde dört kodlama ile gösterilmiştir. Marmaris’te turizm esnafının dükkânları çoğunlukla kiralıktır ve pandemiyle birlikte dükkân kiralaları turizm esnafının önündeki en önemli sorunlardan biri hâline gelmiştir. Görüşmeciler bu konudaki görüşlerini şöyle belirtmişlerdir:

“Mal sahibi sezon sonu tüm kirayı zamlı istiyor ama ödeyemeyeceğiz.” Kapalı çarşı, hediyelik eşya dükkânı, 25 yaş

“Kiralarda hiç indirim yapmadılar.” Siteler, hediyelik eşya dükkânı, 36 yaş

“Yıllık öderdik normalde, şimdi aylık teklif edeceğiz bakalım dükkân sahibinin insafına kalmış artık.” Kapalı çarşı, hediyelik eşya dükkânı, 47 yaş

“Dükkân kiramız dövizle, ödeyebilecek miyiz bilmiyorum.” Siteler, hediyelik eşya dükkânı, 34 yaş

“Kira işleri Cumhurbaşkanı'nın dediği gibi olmadı. Bu yıl yarısı seneye yarısı demişti ama dükkân sahipleri kabul etmiyor ki.” Kapalı çarşı, hediyelik eşya dükkânı, 25 yaş

“Hükümet kira almayın diyor ama resmi olmadığı için dükkân sahipleri istiyor kiralarını.” Kapalı çarşı, giyim dükkânı, 55 yaş

“Kırayı geçen yıl peşin ödemiştım. Ama önümüzdeki yıl ne olur bilmiyorum. Bazı dükkân sahipleri yarısını aldı kiranın. Bakalım, biz daha konuşmadık.” Kapalı çarşı, hediyelik eşya dükkânı, 61 yaş

“Dükkân sahibi kiradan vazgeçmiyor. Ben Urfalıyım, bu sene de bir şey kazanamazsam artık bırakıp gideceğim memleketime.” Siteler, giyim dükkânı, 52 yaş

Görüşmecilerin ifadeleri incelendiğinde, kiracılara yönelik uygulamaların farklılaştığı görülmektedir. Bazı dükkân sahipleri kiraları erteleme, artış yapmama ya da yarısını alma gibi uygulamalar yaparken, bazıları kiralarını zamlı olarak talep etmektedir. Esnaf da, kiraları ödeyememe endişesi yaşamaktadır. Bu konuda, hükümet tarafından alınan önlemlerin yetersiz olduğunu ve her mülk sahibinin uygulamadığını belirtmektedirler.

Ekonomik durum teması kapsamında öne çıkan diğer konular ise, 12 defa ile yeni ürün alamama, 29 defa ile kazanç durumları ve 2 defa ile iş küçültme şeklinde kodlanmıştır. Görüşmecilerin bu üç kodlama ile ilgili görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

“Şu an çarkı döndürüyoruz az da olsa ama İngiltere vatandaşlarına karantina kararı çıkarırsa biz biteriz. Hiçbir turist gelmez o zaman. 2 ay açık kalabilirsek kat kanaat kışı geçiririz.” Siteler, hediyelik eşya dükkânı, 27 yaş

“Zaten günde bir iki müşteri ancak geliyor. Günde 500 TL bile alamıyoruz. Elektrik paraları çok yüksek değil. Bu yıl ki kazancımızla işin dönmesini belki sağlarız. Bize bir kazanç kalmaz.” Kapalı çarşı, giyim dükkânı, 48 yaş

“En son akşamüzeri 5'te bir şeyler sattım, bak saat 22.30 olmuş, bir daha bir şey satamadım.” Kapalı çarşı, hediyelik eşya, 60 yaş

“İşler geçen yılın çeyreği bile değil. Rodos'tan çok gelen olurdu, onlar da kesildi tabii. Arkada barlar sokağına giden gençler çok alış veriş yapardı. Şimdi barlar kapalı.” Kapalı çarşı, giyim dükkânı, 61 yaş

“3-5 yabancı turist var gezen. Geçen yıla göre çok kötü durumdayız. Dükkânı açtım, çekleri belki kurtarırım diyordum ama o da olmayacak gibi.” Siteler, giyim dükkânı, 52 yaş

“Her ay 40-50 bin ciro yapmazsak burası dönmez ki. Biz 6 ay kazandığımızı tüm yıl harcıyoruz.” Siteler, hediyelik eşya dükkânı, 35 yaş

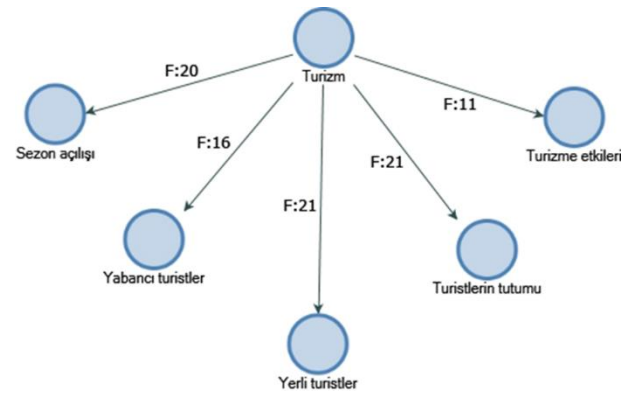
“Yeni mal da getirmediğimiz zaten paramız yok. Eskileri satacağız, ne kurtarırsak kar diye düşündük.” Kapalı çarşı, hediyelik eşya dükkânı, 25 yaş

“Bu yıl borca yeni mal aldım. Ama nasıl ödeyeceğimi bilmiyorum.” Siteler, giyim dükkânı, 35 yaş

“5 kişi çalıştırıyordum, şimdi 3'e düşürdüm. O bile fazla..” Kapalı çarşı, giyim dükkânı, 42 yaş

Görüşmelerden yapılan alıntılara göre, turizm esnafının Covid-19 pandemisiyle birlikte kazançları çok düşmüştür. Görüşmeciler kazançlarının önceki yılların çok altında kaldığını vurgulamaktadır. Kazançlarının düşük olması sebebiyle de, sezonda satış yapmak için yeni ürün alamadıklarını ya da alsalar da borç karşılığı aldıklarını belirtmişlerdir. Genellikle personel çalıştırma konusunda kısıtlamaya gitmişlerdir.

Turizm teması altında turizm esnafının görüşlerine yönelik olarak beş farklı kod belirlenmiştir. Bu kodlar; sezon açılışı, yabancı turistler, yerli turistler, turistlerin tutumu ve turizme etkileri şeklinde isimlendirilmiştir (Şekil 3).

Şekil 3- Turizm temasına ait şema

Figure 3- Scheme of tourism theme

Sezon açılışı kodu görüşmeciler tarafından 20 farklı kez vurgulanmıştır. Görüşmecilerin bu konudaki görüşleri şu şekildedir:

“Sezon çok geç başladı. Biz 15 Temmuz'da açtık, baktık hiç iş yok. Kapattık. Ağustos başında tekrar açtık.” Siteler, hediyelik eşya dükkânı, 31 yaş

"*Martta açardık dükkânı bu yıl 15 Temmuz'da açtık.*" Kapalı çarşı, hediyelik eşya dükkânı, 47 yaş

"*Normal zamanda 15 Mart'ta açardık, ekim sonuna kadar sürerdi sezon. Bu yıl Temmuz'un sonunda açtık.*" Siteler, giyim dükkânı, 52 yaş

Turizm esnafının görüşlerinde de belirttiği gibi yabancı turistlerin Marmaris'i daha fazla tercih etmesi sebebiyle, pandemi öncesinde turizm sezonu Mart ayında başlayıp Ekim ayının sonuna dek sürmekteydi. 2020 yılında dünyadaki seyahat kısıtlamalarına bağlı olarak yabancı turistler Ağustos ayına kadar Türkiye'ye gelememiştir. Bu durum da, Marmaris'te doğrudan yabancı turiste hitap eden dükkânların bir kısmının Temmuz ortasında, bir kısmının Ağustos ayı başında açılmasına sebep olmuştur. 2020 yılı turizm sezonu altı ay yerine ancak yaklaşık 3 ay sürebilmiştir.

Yabancı turistler kodu, görüşmeciler tarafından 16 defa söz konusu edilmiştir. Bu kod altında esnaf daha çok yabancı turistlerin Marmaris için öneminden ve pandemi ile yabancı turistlerin durumunda yaşanan değişimden bahsetmişlerdir. Konuyla ilgili olarak turizm esnafının görüşleri şu şekildedir:

"*Bu sene sadece Ruslar ve İngilizler geldi. Almanlar, Hollandalılar ve Araplar gelmedi. Lübnanlılar çok iyiydi.*" Kapalı çarşı, hediyelik eşya dükkânı, 61 yaş

"*En iyisi İngiliz turistler. Otele para ödeseler de, dışarda yemek yerler. Bizim dükkânlardan çuval çuval alış veriş yaparlar. Ama onlar da bu sene İspanya kapalı diye geldiler. Yoksa azalmıştı İngiliz turist. Ruslar, Ukraynalılar gelmese daha iyi. Otelden hiç çıkmazlar. Bedava içki peşindeler sürekli. Toplasan 10bin TL kazanamayız Ruslardan.*" Siteler, giyim dükkânı, 37 yaş

"*Şu an sadece İngilizler ve Ruslar var. Geçen yıllarda, Alman, Hollandalı, Norveçli, Belçikalı hepsi olurdu.*" Siteler, giyim dükkânı, 52 yaş

"*Şu an en iyisi İngilizler. Paraları da 10 kat değerli. Çok kolay para harcıyorlar. İngiltere vatandaşlarına karantina kararı çıkarırsa biz biteriz. Hiçbir turist gelmez o zaman.*" Siteler, hediyelik eşya dükkânı, 34 yaş

Görüşme alıntılarında da anlaşılacağı üzere pandemiyle birlikte ülkelerin seyahat kısıtlamaları yönünde aldıkları kararlar Marmaris'e gelen yabancı turistlerin sayısı ile birlikte ülke çeşitliliğini de azaltmıştır. 2020 yılı yaz aylarında sadece Rusya ve İngiltere vatandaşlarının Türkiye'ye ziyaretlerine izin verilmiştir. Almanya görüşmelerin yapıldığı tarihten daha sonra seyahat izni vermeye başlamıştır. Marmaris turizm esnafı ise İngiliz turistlerden elde ettikleri kazancın daha fazla olduğunu, Rus turistlerden gelir

elde edemedikleri için Rusların ziyaretlerinden çok da memnun olmadıklarını belirtmişlerdir.

Yapılan görüşmelerde yerli turistler kodu 21 defa vurgulanmıştır (Şekil 3). Haziran 2020 itibariyle Türkiye'de seyahat kısıtlamalarının ve sokağa çıkma yasaklarının kaldırılması sonrası iç turizmde hareketlenme yaşanmaya başlamıştır. Ancak buna rağmen Marmaris'te hediyelik eşya dükkânı, giyim dükkânı gibi işletmeler Ağustos ayına kadar açılmamıştır. Yerli turistler olduğu halde esnafın dükkânlarını açmama sebeplerine ilişkin soruya karşılık verdikleri cevaplar yerli turistler kodu altında toplanmıştır. Turizm esnafı yerli turistlerin Marmaris'i çok fazla tercih etmediklerini, tercih edenlerin ise turizm esnafına çok katkısı olmadığını şu ifadelerle belirtmişlerdir:

"*Marmaris'e gelen yerli turist Kapalıçarşı'ya girmez. Belki otelciler kazanır yerli turistten.*" Kapalı çarşı, giyim dükkânı, 48 yaş

"*Yerli turist bize yaramaz, bedavacı. Sahilde çadırda uyuyorlar. Hiç para harcamaz yerli turist.*" Siteler, giyim dükkânı, 39 yaş

"*Yerli turist girmez buralara, o yüzden dükkân açmaya da gerek yoktu. Zaten yerli turist daha çok Selimiye, Bozburun, Datça ve Akyaka'ya gidiyor. Oralar daha çok kazandı.*" Kapalı çarşı, hediyelik eşya dükkânı, 34 yaş

"*Yerli turist daha çok bayramda gelir ama bizden çok az alış veriş yapar.*" Kapalı çarşı, giyim dükkânı, 55 yaş

Turizm ana teması altında 21 defa belirtilen bir diğer kodlama ise turistlerin tutumu olarak adlandırılmıştır (Şekil 3). Bu kod içeriğinde turizm esnafı turistlerin Covid-19'a karşı alınan önlemlere ilişkin tutumlarını ve bunun kendilerine etkilerini değerlendirmişlerdir. Bu konudaki görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

"*Turistler maskeyi hastalık korkusundan değil de ceza var diye takıyorlar.*" Kapalı çarşı, giyim dükkânı, 48 yaş

"*Mesafeyi korumalıyız diyorlar. Ama hiçbir yerde mesafe yok. Restoranlar dolu, dip dibe turistler. Hiçbiri maske takmıyor.*" Siteler, giyim dükkânı, 32 yaş

"*Bizim dükkâna girerken de maske takmıyor bazıları, uyarınca "hava sıcak" diyorlar ama zabıta bize ceza kesiyor.*" Siteler, giyim dükkânı, 39 yaş

"*Çoğu zaman kurallara da uymuyorlar. İngilizler rahat, köylü gibiler. Maske taktıramıyoruz, müşteridir diye bir şey de diyemiyoruz. Ama zabıta görürse bize ceza yazar.*" Siteler, giyim dükkânı, 52 yaş

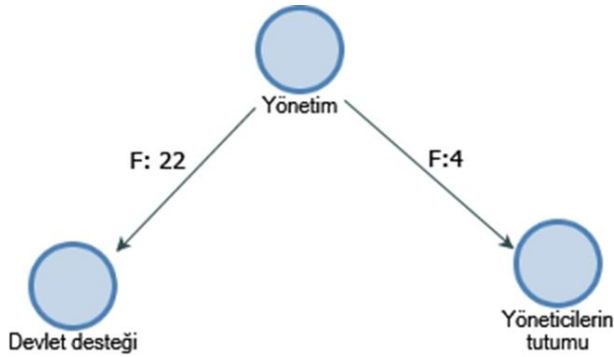
“Turistler hiç korkmuyor hastalıktan, uyarınca kurallara uyuyorlar. Ama bazıları sarhoş oluyor onlara laf anlatılmıyor.” Siteler, giyim dükkânı, 43 yaş

“Turizm bölgelerindeki vakaları göstermiyorlar. Turistler de inanıp geliyor. Paramla tatil yapıyorum rahatlığında bir de turistler, kurallara uymak istemiyorlar.” Siteler, hediyelik eşya dükkânı, 34 yaş

Görüşmelerde turistlerin Covid-19 hastalığına karşı daha rahat oldukları ve tatilde olmaları sebebiyle kısıtlamalara uymak istemedikleri belirtilmiştir. Ancak, turistlerin bir kısmının kurallara uymaması ya da uymak istememesi, cezalar dolayısıyla esnafı zor duruma düşürmektedir.

Turizm temasındaki son kodlamada görüşme yapılan esnaf pandemisinin en fazla turizm sektörünü etkilediğini, Marmaris’in 2016 yılındaki darbe girişiminden de çok etkilendiğini ve bu etkilerin yeni düzelmeye başladığı zaman ortaya çıkan hastalık ile yeniden turizmde gerileme yaşadıklarını 11 defa dile getirmişlerdir.

Görüşmelerden elde edilen verilerin değerlendirilmesi ile belirlenen bir diğer tema ise yönetim adını taşımaktadır. Yönetim teması altında devlet desteği ve yöneticilerin tutumu şeklinde iki kod belirlenmiştir (Şekil 4).

Şekil 4- Yönetim temasına ait şema
Figure 4- Scheme of governance theme

Görüşmelerde 22 defa devlet desteğinden bahsedilmiştir. Ancak, görüşmeciler devletin destek yapacağını söylemesine rağmen herhangi bir destek ya da yardım görmediklerini şu sözlerle belirtmişlerdir:

“5 bin TL hibe verilecek dediler ama biz görmedik bir şey.” Kapalı çarşı, hediyelik eşya dükkânı, 61 yaş

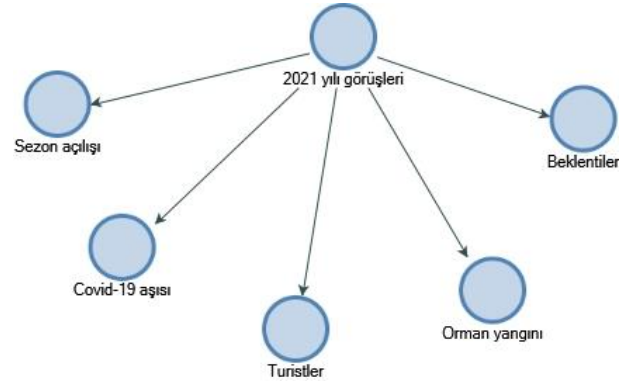
“5-10 bin TL yardım yapsalar da bizi kurtarmaz ki.” Kapalı çarşı, giyim dükkânı, 50 yaş

“Sigortaları ödeyemedik ama hükümetin sağladığı erteleme işimize yaradı.” Siteler, hediyelik eşya dükkânı, 48 yaş

“Devlet desteği alamadık.” Siteler, giyim dükkânı, 38 yaş

Görüşmelerde, 4 defa ifade edilen “yöneticilerin tutumu” ise yönetim teması kapsamındaki diğer koddur (Şekil 4). Bu kodlamada esnaf, turistlere hiçbir yaptırım olmadığından ancak turistlerin kurallara uymamasının cezasını bile kendilerinin çektiğinden bahsetmiş ve bu konudaki mağduriyetlerini dile getirmişlerdir.

2021 yılı Ağustos ayında esnafı tekrar görüşmeler yapılmıştır. Yapılan bu görüşmeler 2021 yılı görüşleri teması olarak belirlenmiştir. Bu tema altında, sezon açılışı, Covid-19 aşısı, turistler, orman yangını ve beklentiler şeklinde 5 farklı kodlama yapılmıştır (Şekil 5).

Şekil 5- 2021 yılı görüşleri temasına ait şema
Figure 5- Scheme of opinions of the year 2021 theme

Yapılan görüşmelerde esnaf, 2021 yılında Türkiye’de yerli halk için sokağa çıkma kısıtlamaları olmasına rağmen yabancı turistlerin sokağa çıkma uygulamalarından muaf olması sebebiyle sezonu önceki yıla göre daha erken açtıklarını belirtmişlerdir. Genellikle turizm esnafı dükkânlarını 2021 yılı Mayıs sonunda açmıştır.

Sezon açılışının erken olmasına rağmen turizm esnafı turistler kodlaması altında gelen turistlerin uyrukları ve kendilerine sağladığı kazancın yetersizliğinden bahsetmektedir. Bu konuda görüşlerini şu şekilde dile getirmişlerdir:

“Bu yıl turist erken geldi, doğru. Ama gelenler sadece Ruslar. Onlar da hiç para harcamazlar. Bedava plaja gider sabahtan akşama kadar boş yatarlar. Bize yine faydası yok.” Siteler, Giyim dükkânı, 40 yaş.

“Ruslar, Ukraynalılar geldi. Başka hiçbir ülkeden gelen turist yok. Hepsi yasaklanmış Türkiye’yi. Esnaf kan ağlıyor.” Siteler, Giyim dükkânı, 35 yaş.

"Bayramda yerli turist de çok geldi. Ama kaç tanesinin biz faydası oldu ki. Yerli turist nasıl ucuz tatil yaparım, nasıl para harcamam, onu düşünüyor. Parası çok olan, Selimiye'ye gidiyor zaten. Şu çarşıda bir tur atıyorlar. Ama nerdeyse hiç biri dükkândan içeri adım atmıyor." Kapalı çarşı, Hediyelik eşya dükkânı, 32 yaş.

Görüşmelerin değerlendirilmesi ile ortaya çıkan Covid-19 aşısı kodlamasında esnaf aşılarını olduklarını, bu sebeple geçen yıla göre daha rahat olduklarını dile getirmişlerdir. Ayrıca, turistlerin pandemi önlemleri konusunda çok rahat davrandıklarını, bu sebeple de kendilerini korumanın iyi olduğunu belirtmişlerdir.

2021 yılında Marmaris turizmini etkileyen tek sebep pandemi olmamıştır. 29 Temmuz 2021 günü başlayan ve yaklaşık 1 hafta süren orman yangınları da, Marmaris'te turizmi ve turizm esnafını etkilemiştir. Esnaf bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

"Pandemi zaten Marmaris turizmini bitirmiştir. Yangınla birlikte her şey bitti. Yangında bütün oteller aynı gün boşaldı. Üstünden neredeyse 3 hafta geçti, hala oteller, plajlar, restoranlar boş. Biz turizmle geçiniyoruz. Başka gelirimiz yok. Kış için çok endişeliyiz." Siteler, hediyelik eşya dükkânı, 45 yaş.

"Bu yıl sadece Ruslar ve Ukraynalılar geliyordu. Hala İngilizlere izin çıkmadı. Yangından sonra yeni rezervasyon yapılmadığını söylüyor otelci arkadaşlar." Kapalı çarşı, Hediyelik eşya dükkânı, 32 yaş.

"Bu Siteler tarafı günlerce duman altında kaldı. Yanık kokusu sardı her tarafı. Bırakın turistleri yerli halk bile sokağa çıkamadı o günlerde. Şimdi de turistler korkuyor. Yerli turist zaten gelmez artık, okullar açılacak." Siteler, Giyim dükkânı, 35 yaş.

2021 yılı görüşlerindeki son kodlama ise beklentiler üzerinedir. Bu kodlamada turizm esnafı hem pandemi hem de yangın ile yaşadıkları kazanç kayıplarının bir miktar düzelebilmesi için özellikle İngiliz turistlere Türkiye'ye gelme izni verilmesini beklediklerini dile getirmişlerdir:

"İngilizleri bekliyoruz. Onlara izin çıkmazsa bu yıl bittik biz. Kapatıp gitmemiz lazım." Siteler, Giyim dükkânı, 40 yaş.

"Bu yıl geçen yıldan daha kötü geçti. Corona vurmuştu zaten, bir de yangın oldu. İngiltere, Türkiye'yi kırmızı listeden çıkarırsın diye umuyoruz. İngilizler gelirse bir nebze rahatlarız." Siteler, Giyim dükkânı, 52 yaş.

"Ah İngiltere, yaktı bizi. Bir gönderse artık vatandaşlarını. İngilizler en iyisidir. En çok alışverişini onlar yapar. İngilizlere izin çıkarsa Kasım'a kadar

sürer sezon. Yoksa Eylül sonuna kadar bekleyeceğim, gelmezlerse kapatacağım dükkânı." Siteler, Giyim dükkânı, 35 yaş.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Ortaya çıktığı Aralık 2019'dan itibaren tüm dünyayı hızla etkisi altına alan Covid-19 pandemisi pek çok sektörü etkilemiştir. Turizm, ülkelerin aldıkları seyahat kısıtlamaları nedeniyle ekonomik kayıpları en fazla olan sektörlerin başında gelmektedir. Turizm ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilişki hâlindeki pek çok sektör de talebin azalması ve ekonomik kayıplardan etkilenmiştir. Bu çalışmada da, Marmaris'te doğrudan ve sadece turizmden gelir elde eden küçük esnafın Covid-19 pandemisinin etkilerine ilişkin görüşleri değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar ve literatür ile tartışılması şöyledir:

- Pandeminin en büyük etkisinin ekonomik anlamda olduğu belirlenmiştir. Pandeminin ilk yılında yabancı turistlerin Ağustos 2020'ye kadar Marmaris'e gelememesi sebebiyle sezon başlamamıştır. Yerli turistlerin Haziran'dan itibaren Marmaris'e seyahat ediyor olması da, esnafın dükkânlarını açmasını sağlamamıştır. Aslında literatüre göre; pandemi sürecinde iç turizmin, bazı bölgeler için "can damarı" olabileceği (Joo ve diğerleri, 2021) ve kritik durumdaki destinasyonlar için bir fırsat olacağı (Moreno-Luna ve diğerleri, 2021) öne sürülmüş olmasına rağmen, Marmaris'te iç turizmin varlığı, sadece yabancı turiste hitap eden ürün çeşitliliği sebebiyle görüşme yapılan esnaf için bir anlam ifade etmemiştir.
- Görüşme sonuçlarına göre, esnafın ekonomik anlamda en fazla vurguladığı konular kiralarnı ödeyemedikleri ve kredi çekerek sezonu geçirmeye çalıştıkları yönünde olmuştur. Devletin esnafa yönelik sağladığı desteklerden sadece kredi erteleme ya da vergileri erteleme ile ilgili olanlardan yararlanabilirlerken, doğrudan desteklerden yararlanmalarının genel olarak mümkün olmadığı belirlenmiştir. Dünyada ve Türkiye'de küçük esnafa yönelik yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar görülmektedir. Yunanistan, İspanya, Malezya, Mısır, Çin (Macau) gibi turizmin temel ekonomik faaliyetlerin başında geldiği ülkelerde de esnaf, pandemiden ekonomik olarak çok etkilenmiştir (Papanikos, 2020; Kalogiannidis, 2020; Zenker & Kock, 2020; Sobaih, Elshaer, Hasanein, & Abdelaziz, 2021; Abhari, Jalali, Jaafar, & Tajaddini, 2021; Moreno-Luna, Robina-Ramírez, Sánchez-Oro Sánchez, & Castro-Serrano, 2021). Türkiye'de esnafa ya da turizm işletmesi sahiplerine yönelik yapılan

çalışmalarda da, Marmaris'teki duruma benzer ekonomik sorunların yaşandığı ve en önemlisinin devletin verdiği desteklerden yararlanamamaları olduğu görülmektedir (Bilgiçli & Yıldırhan, 2020; İnce, 2020; Cihangir & Demirhan, 2021; Doğru & Koçak, 2021; Güven Lisaniler & Bhatti, 2021; Nakiboğlu & Işık, 2020; Yüksek & Kalyoncu, 2021).

- Marmaris'te esnaf turizmde yaşanan gelir kayıpları karşısında yeni ürün almama ve çalışan sayısını azaltma gibi sürdürülebilirliği olmayan önlemlere başvurmak zorunda kalmıştır. Yapılan bazı çalışmalarda, işten çıkarmaların işletmelerin en sık başvurduğu yöntem olduğu görülürken (Kalogiannidis, 2020; Güven Lisaniler & Bhatti, 2021) bazı esnafın da, yaşadıkları kriz karşısında internet üzerinden satış yapmak, sosyal medya ve interneti tanıtım amaçlı aktif kullanmak gibi daha yenilikçi ve pandemi koşullarına uygun önlemler geliştirdikleri görülmüştür (İnce, 2020; Abhari, Jalali, Jaafar, & Tajaddini, 2021; Cihangir & Demirhan, 2021).
- Marmaris'in merkezinde turizm faaliyetleri yabancı turistlere yönelik olarak gerçekleşmektedir. Özellikle görüşülen esnafın yerli turistlere hitap edebilecek bir ürün grubunun satışını yapmaması dış turizmde yaşanan krizlerden daha derin olarak etkilenmesine neden olmaktadır. Marmaris esnafı, pandeminin yarattığı kriz ortamında yenilikçi uygulamalar gerçekleştiremeyip, dış ülkelerin aldığı, alacağı kararlara bağımlı olmak zorunda kalmışlardır.
- Esnafın görüşlerine göre; uyruklarına göre turistlerin harcama davranışları değişmektedir. İngiliz turistler harcama potansiyeli en yüksek olan turist grubudur. Rus ve Ukraynalı turistlerin küçük esnafa katkıları çok olmamakta, konaklama işletmesi sahipleri bu gruptan gelir elde edebilmektedir. Lübnanlı turistler de, harcama miktarları yüksek olması sebebiyle daha çok gelir getiren grup olarak görülmektedir. Turistlerin harcama davranışlarının farklı olması pandemi döneminde esnafın, ülkelerin aldığı kararlardan daha fazla etkilenmesine neden olmuştur. 2021 yılı yaz ayları boyunca İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik seyahat yasağını kaldırmaması 2021 yılında da, kazançların yaz boyu düşük kalmasına neden olmuştur.
- 2021 yılı yazında Marmaris'te gerçekleşen orman yangınları da, pandemiyle birlikte turizmi çok büyük ölçüde etkilemiştir. Yangın başladıktan kısa

süre sonra ilçede bulunan turistlerin neredeyse tamamı kenti terk etmiş ve uzun bir süre yeni rezervasyonlar yapılamamıştır.

- Marmaris merkezinde turizmin neredeyse tamamen dış turizme bağlı olması dış krizlerden daha fazla etkilenmesine neden olmaktadır. İçinde bulunulan dönemde yaşanmakta olan Rusya-Ukrayna savaşının da, 2020 ve 2021 yıllarında Marmaris'e en fazla gelen turistler arasında Rus ve Ukraynalılar olduğu düşünüldüğünde, Marmaris turizmini 2022 yılında derinden etkileyeceği tahmin edilmektedir. Bir başka düşünce de, ülkelerin pandemiye karşı önlemlerini kaldırmış olması ve Türk parasının değer kaybetmesi sebebiyle Türkiye'nin ve Marmaris'in yabancı turistler tarafından daha fazla tercih edilebileceğidir.

Tüm bu sonuçlar doğrultusunda Marmaris'te turizme yönelik çalışan esnafın alabileceği temel önlemlerden birinin yerli turistleri de çekebilecek turistik ürünlerin tanıtım ve pazarlama çalışmaları yapmaları olduğu söylenebilir. Ayrıca, yabancı turistlere yönelik olarak, Türkiye'ye özgü ve kaliteli ürünlerin geliştirilmesi ve satışı, kazançlarını daha da yükseltecektir. Bunun yanında, yerel ve ulusal yönetim seviyesinde de, pandemi sonrası ekonomik etkileri azaltmaya yönelik çeşitli önlemler geliştirilmelidir. Bunlar arasında; esnafın kira, kredi, kredi erteleme ve hibe desteği kapsamında eşit olarak desteklenmesi sayılabilir. Yerel yönetim tarafından esnafın krizler sonrası kendini güncellemesi, yeni düzene uyum sağlaması, krizin yarattığı ekonomik, sosyolojik ve psikolojik etkilerin azaltılması adına turizm esnafına yönelik danışmanlık ve eğitim hizmetleri verilmelidir. Yine, yerli turistlerden ve farklı ülkelerden gelen turistlerden elde edilen kazançları yükseltmek amacıyla pazarlama, ürün çeşitliliği gibi konularda esnafa eğitimler verilmelidir.

Bu çalışmada sadece küçük esnaftan hediyeelik eşya ve giyim dükkânı sahipleri örneklem olarak seçilmiştir. Ancak bilindiği üzere pandemiden turizmle doğrudan ya da dolaylı ilişkili pek çok sektör ekonomik olarak olumsuz yönde etkilenmiştir. Gelecek çalışmalarda turizmle ilgili konaklama, yeme-içme, eğlence gibi farklı sektörlerin Covid-19 krizinden etkilenme ve dönüşüm süreçleri, turizmde kadın çalışanların durumu, turizm kentlerinde gayrimenkullerin kira ve satış değerlerindeki değişiminin incelendiği çalışmalar yapılabilir.

REFERANSLAR

- Abhari, S., Jalali, A., Jaafar, M., & Tajaddini, R. (2021). The impact of Covid-19 pandemic on small businesses in tourism and hospitality industry in Malaysia. *Journal of Research in Marketing and Entrepreneurship, ahead-of-print*(ahead-of-print), 1-17. <https://doi.org/10.1108/JRME-07-2020-0091>
- Acar, Y. (2020). The Novel Coronavirus (Covid-19) Outbreak and Impact on Tourism Activities. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-21. <https://doi.org/doi:10.32572/guntad.703410>
- Ahmad, T., Haroon, Baig, M., & Hui, J. (2020). Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Pandemic and Economic Impact. *Pak J Med Sci.*, 36(S4), 73-78. <https://doi.org/10.12669/pjms.36.COVID19-S4.2638>
- Altınay Özdemir, M. (2020). Covid-19 Salgını Sonrası Alınan Önlemlerle Turizm: Muhtemel Senaryolar. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 7(2), 222-238. <https://doi.org/10.31771/jrtr.2020.62>
- Alves, J., Tan Cheng, L., Luo, Y., & Hao, W. (2020). Crisis challenges of small firms in Macao during the COVID-19 pandemic. *Frontiers of Business Research in China*, 14(26), 1-23. <https://doi.org/10.1186/s11782-020-00094-2>
- Atay, L. (2020). COVID-19 Salgını ve Turizme Etkileri. *Journal of Travel and Hospitality Management*, 17(1), 168-172. <https://doi.org/10.24010/soid.723581>
- Bahar, O., & Çelik İlal, N. (2020). The economic effects of Coronavirus (COVID-19) in the tourism industry. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 125-139. <https://doi.org/10.24289/ijsser.728121>
- Balcı, Y., & Çetin, G. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisinde İstihdam ve Çalışma Hayatı Üzerindeki Etkileri: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Balcı, Y., & Çetin, G. (2020b). Covid-19 Pandemi Sürecinin Türkiye'de İstihdama Etkileri ve Kamu Açısından Alınması Gereken Tedbirler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*, 19(37), 40-58.
- Cihangir, E., & Demirhan, Ö. (2021). Van Tarihi Peynirciler Çarşısı'nın Turizm Sektörü ve Yerel Turizm Girişimciliği Açısından Restorasyon ve Covid-19 Sürecinde Değerlendirilmesi. *Kent Akademisi*, 14(3), 705-727. <https://doi.org/https://doi.org/10.35674/kent.973685>
- Çıtak, N., & Çalış, Y. (2020). Financial Effects of COVID-19 Epidemic on Tourism Sector. *İda Academia*, 3(2), 110-132.
- Demir, M., Günaydın, Y., & Şen Demir, Ş. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemisinin Türkiye'de turizm üzerindeki öncülleri, etkileri ve sonuçlarının değerlendirilmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 80-107. <https://doi.org/10.24289/ijsser.734263>
- Doğaner, S. (2001). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Çantay Kitabevi.
- Doğru, E., & Koçak, E. (2021). Covid-19 pandemisinin konaklama işletmelerine etkisi (Fethiye örneği). *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26(45), 107-124.
- Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. (2020). Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1-20. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1758708>
- Güven Lisaniler, F., & Bhatti, F. (2021). Covid 19'un İşletmelere Etkisi Anketi Sonuç Raporu: Devlet küçük esnafın daha çok yanında dursun: En azından bir cansuyu olarak devlet maddi yardımda bulunursa biz de çarkı döndürüz. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti: Kıbrıs Türk Esnaf ve Zanaatkarlar Odası üyelerine yönelik Covid 19'un İşletmelere Etkisi Anketi.
- İnce, C. (2020). Küresel Afetin Yerel Yansımaları: Covid-19'un Bitlis Esnafı Üzerindeki Etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(8), 130-145.
- Joo, D., Xu, W., Lee, J., Lee, C.-k., & Woosnam, K. (2021). Residents' perceived risk, emotional solidarity, and support for tourism amidst the COVID-19 pandemic. *Journal of Destination Marketing & Management*, 19(2021), 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2021.100553>
- Kalogiannidis, S. (2020). Covid Impact on Small Business. *International Journal of Social Science and Economics Invention*, 6(12), 387-391. <https://doi.org/10.23958/ijsssei/vol06-i12/257>
- Kıvılcım, B. (2020). Probable Effects of COVID-19 (New Coronavirus) Pandemic on Tourism Sector. *International Journal of Western Black Sea Social and Humanities Sciences*, 4(1), 17-27. <https://doi.org/10.46452/baksoder.727208>
- Moreno-Luna, L., Robina-Ramírez, R., Sánchez-Oro Sánchez, M., & Castro-Serrano, J. (2021). Tourism and Sustainability in Times of COVID-19: The Case of Spain. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 2021(18), 1-21. <https://doi.org/10.3390/ijerph18041859>

- Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2022). *Turizm İstatistikleri*. <https://mugla.ktb.gov.tr/TR-271192/turizm-istatistikleri.html>
- Nakiboğlu, A., & Işık, S. (2020). Kovid-19 Pandemisinin Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Türkiye’de İşletme Sahipleri Üzerinde Bir Araştırma. *Turkish Studies*, 15(4), 765-789. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43368>
- Ntounis, N., Parker, C., Skinner, H., Steadman, C., & Warnaby, G. (2022). Tourism and Hospitality industry resilience during the Covid-19 pandemic: Evidence from England. *Current Issues in Tourism*, 25(1), 46-59. <https://doi.org/10.1080/13683500.2021.1883556>
- Özaltın Türker, G. (2020). How Covid-19 pandemic affects tourism sector? An evaluation from tourism academics perspective. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(2), 207-224. <https://doi.org/10.24289/ijsser.760790>
- Papanikos, G. (2020). The Impact of the Covid-19 Pandemic on Greek Tourism. *Athens Journal of Tourism*, 7(2), 87-100. <https://doi.org/10.30958/ajt.7-2-2>
- Sharma, A., & Nicolau, J. (2020). An open market valuation of the effects of COVID-19 on the travel and tourism industry. *Annals of Tourism Research*, 83(2020), 1-4. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102990>
- Sigala, M. (2020). Tourism and COVID-19: Impacts and implications for advancing and resetting industry and research. *Journal of Business Research*, 117(2020), 312-321. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.06.015>
- Sobaih, A., Elshaer, I., Hasanein, A., & Abdelaziz, A. (2021). Responses to COVID-19: The role of performance in the relationship between small hospitality enterprises’ resilience and sustainable tourism development. *International Journal of Hospitality Management*, 94(2021), 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102824>
- Soylu, Ö. (2020). Türkiye Ekonomisinde Covid-19’un Sektörel Etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 169-185.
- Südaş, İ. (2012). *Avrupa Ülkelerinden Türkiye’nin Batı Kıyılarına Yönelik Göçler: Marmaris Kuşadası Ve Ayvalık İlçelerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. [Doktora tezi, Ege Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- UNWTO. (2022). *Tourism and Covid-19–Unprecedented Economic Impacts*. <https://www.unwto.org/tourism-and-covid-19-unprecedented-economic-impacts>
- Yüksek, G., & Kalyoncu, M. (2021). Covid-19 Küresel Pandemisinin Turizm Sektörü Üzerindeki Etkileri. *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 4(1), 85-101. <https://doi.org/10.33083/joghat.2021.60>
- Zenker, S., & Kock, F. (2020). The coronavirus pandemic – A critical discussion of a tourism research agenda. *Tourism Management*, 81(20), 1-4. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104164>

